

Autochtone bomen en struiken

(deel 2)

BERT MAES

In de duinen zien we vaak aparte variëteiten van plantensoorten. Sommige botanici menen dat de verschillen ontstaan door het milieu en niet genetisch zijn. In ieder geval een interessant thema voor onderzoekers, dat regelmatig tot nieuwe ontdekkingen leidt.

De zuurbes is een karakteristieke soort van het kalkhoudende duin. Daarbuiten, zelfs in Zuid-Limburg, is de soort zeer zeldzaam (foto: Hanneke Mesters).

In het oog springend en geheel afwijkend van wat we in andere biotopen zien, zijn de struwelen direct naast de zee. Het dichtst bij de zee vinden we de soortenarme vegetaties van duindoorn, wilde liguster, kruipwilg en gewone vlier. Het zijn soorten die fantastisch zijn aangepast aan de sterke dynamiek van de zeewinden en stuivend zand. Het zijn, behalve de gewone vlier, soorten die buiten de duinen nogal

zeldzaam zijn of daar zelfs helemaal niet voorkomen. Wilde liguster zien we ook in de ondergroei van de Zuid-Limburgse bossen, maar het heeft daar een heel ander karakter.

Onderzoekers vonden in de duinen een lage struikvorm van de wilde kamperfoelie met opvallend rood aangelopen bloemblaadjes. Het bitterzoet is gewoonlijk een soort van water en moerassen en komt zelfs in stromend water voor. In moerasbos kan bitterzoet uitgroeien tot een krachtige metershoge houtige liaan. In duinen groeit het in duinzand en blijft klein van afmeting.

Kalkrijk en kalkarm

De scheiding tussen de zuidelijke kalkhoudende en de meer noordelijk gelegen kalkarme duinen ligt ongeveer ter hoogte van Bergen aan Zee.

De verspreidingsgrens van veel soorten valt deels samen met deze scheidslijn. Zo zijn de kraaihei, laurierwilg en de berijpte viltroos in ons land typische noordelijke soorten. De warmtewinnende koebraam in Zeeland bereikt daar juist haar noordgrens. Struikhei komt zeer schaars ook in de zuidelijke duinen voor, maar zoekt dan de armere plekjes op.

Een karakteristieke soort voor de kalkrijke kustduinen is de wilde kardinaalsmuts, die kan uitgroeien tot een kleine boom. Spinselmotten en vraat van grote grazers kunnen soms een dramatisch beeld opleveren, maar kardinaalsmutsen lopen meestal weer uit. Zeer oude exempla-

NIEUW GEVONDEN ROZENSOORTEN

Rosa elliptica is nieuw voor de Nederlandse flora. Ik vond de soort op drie plaatsen langs de kust en op Schiermonnikoog. Het is een soort uit de groep van de egelantier, met sterk beklierde rozen die naar appeltjes ruiken. Ook *Rosa columnifera* behoort tot deze rozen groep en is nieuw voor ons land. Deze rozensoort houdt het midden tussen de egelantier en de kleinbloemige roos, die uitermate zeldzaam is in ons land. Ook dit is weer een soort die we in Zuid-Limburg en in de duinen aantreffen: bij Haamstede en mogelijk ook in de Noord-Hollandse duinen. De *egelantier* is in de duinen zeker niet zeldzaam, maar lang niet altijd autochtoon. Hij is zeer geschikt om duinzand vast te leggen en is om die reden veel aangeplant.

Rosa subcanina (ook nieuw voor ons land!) en *Rosa subcollina* behoren tot de groep van de struweelrozen. Ze lijken op het eerste gezicht op de gewone hondrozen. De groeivorm is echter meer die van de egelantiërs: relatief laagblijvende rechtopstaande rozen met worteluitlopers. De bloemkleur is vaak dieproze tot roodachtig. Kenmerkend zijn de opgerichte of afstaande kelkbladen, die nog lang na de bloei blijven zitten.

Een karakteristieke soort voor de kalkrijke kustduinen is de wilde kardinaalsmuts, die kan uitgroeien tot een kleine boom (foto: Frits van Daalen).

ren met een stamomvang van ca. 75 cm komen voor bij Valkenisse. En bij Egmond is fossiel materiaal gevonden van 3000 jaar oud. Nabij Heemskerk is hout aangetroffen van een kardinaalsmuts uit de Romeinse tijd, evenals van de jeneverbes. Op vergelijkbare standplaatsen vinden we de wegedoorn, die buiten het duingebied voornamelijk voorkomt op mergelgrond in Zuid-Limburg en op de lemige bodems langs de Dinkel. Aan de kust zien we de wegedoorn veel op Oostvoorne, Westerschouwen, bij Meijndel en Castricum.

Wilde rozen

Uniek voor de kalkrijke duinen zijn de wilde rozen. Ze verspreiden zich gemakkelijk langs de kust met de erlangstrekende vogels. Op jonge duingebieden van enkele decennia oud, zoals de Schotsman in Zeeland en de Westerduinen op Schiermonnikoog, zijn spontaan een groot aantal rozensoorten ontkiemd. Daaronder zijn zowel zeer zeldzame als meer algemene soorten. Een aantal wilde rozen hebben geen Nederlandse naam. Ze zijn in veel op-

Hondsroos (foto: Ruth van Crevel).

zichten stiefmoederlijk behandeld door de Nederlandse floristen. In Duitsland en Engeland is er meer belangstelling voor dit boeiende plantengeslacht.

Hondsrozen hebben over het algemeen geen worteluitlopers: ze vormen wel meer stammen die uit ÈÈn voet komen. De struweelrozen werden in ons land pas in de jaren '60 ontdekt en gedeeltelijk beschreven. Ze hebben in Noord-Europa en in het bergland hun optimale verspreiding. Het laaggroeiende duinroosje is in de kalkrijke duinen vrij algemeen en ontbreekt daarbuiten vrijwel geheel. Bij Meijndel is het duinroosje ook aangeplant in het verleden. Een zeer beperkt verspreidingsgebied hebben de viltrozen. De gewone viltroos, met bijna witte bloemen, komt alleen voor bij Cadzand ('t Zwin en de Zwarte polder). De berijpte viltroos, met dieproze tot rode bloemen, groeit alleen in de omgeving van Bergen aan zee. Deze Noord-Europese soort is buiten de duinen uitermate zeldzaam.

Wie echt iets van wilde rozen wil zien ontkomt niet aan Schiermonnikoog. Dit Waddeneiland is ongelooflijk rijk aan rozen. Op de andere eilanden komen alleen plaatselijk wilde rozen voor. Kenmerkend voor de Waddeneilanden is de struweelrozen groep. Rijk aan de rozenrijke struwelen zijn de binnenduinen van de kalkrijke duinen en het overgangsgebied. Ook voor het zogenaamde zeedorpenlandschap, onder meer bij Castricum, zijn rozen zeer karakteristiek.

Zuurbes

Ook de zuurbes is een karakteristieke soort van het kalkhoudende duin. Daarbuiten, zelfs in Zuid-Limburg, is de soort zeer zeldzaam. Hij werd vroeger bestreden omdat het een waardplant is van een schimmel die op graan parasiteert. Rijke groeiplaatsen komen voor op Voorne, in Meijndel, bij Egmond aan Zee en Bergen, maar in Zeeland is de zuurbes schaars. Het is een lichtminner die verdwijnt als het struweel zich ontwikkelt naar bos. De struiken vormen steeds weer nieuwe wortelloten en kunnen heel oud worden. In Meijndel staat volgens Gerrit Jan de Bruyn een exemplaar van meer dan honderd jaar. Het autochtone karakter is niet altijd duidelijk omdat de soort ook wel is aangeplant. Soms zien we de aangeplante cultuurvariëteit 'Atropurpurea' met donkere bloemen, en ook wel overgangsvormen. In Castricum en Meijndel werd gebruik gemaakt van ter plaatse geogoste bessen om nieuwe planten op te kweken.

Een curieuze verschijning in de kalkarme duinen in de omgeving van Schoorl en op de Waddeneilanden is de Karpatenberk (foto: Bert Maes).

Dwergstruiken

Uit de groep van dwergstruiken komen struikhei, kraaihei, dophei en stekelbrem vooral voor ten noorden van Egmond. De verfbrem is een soort die we vinden in de vochtige duinvalleien van Noord-Holland en op de Waddeneilanden. Vanwege de begrazing groeit hij echter zelden struikvormig uit. Op Texel groeit de verfbrem op de tuunwallen. Er zijn geen aanwijzingen dat de soort vroeger benut is ten behoeve van verfbereiding, zoals de meekrap in Zeeland.

Berken en eiken

Een curieuze verschijning in de kalkarme duinen in de omgeving van Schoorl en op de Waddeneilanden is de Karpatenberk. Het is een ondersoort van de zachte berk met vrijwel kale bladeren. We zien deze soort meestal als een meerstammige kleine boom, met soms wat rood aanlopende stammen. Ook komt er in de noordelijke duinen een type van de zachte berk voor die opvallend afwijkt van het gewone type. Mogelijk is het een groep berken, van kruisingen met een noordelijke berkensoort, die als relict van de periode na de ijstijd kan gelden. Bijzonder interessant is in dit verband ook recent DNA-onderzoek van oud eikenhout bij Bergen aan Zee. Hieruit bleek dat deze eiken sinds de laatste de ijstijd, ca. 13000 jaar geleden, de lange weg van Spanje naar Bergen hebben afgelegd.

Wilgen

Van de kruipwilg vinden we in de duinen twee ondersoorten. De ondersoort dunense is typisch voor de kalkrijke duinen en kan uitgroeien tot een forse struik. De bladeren zijn sterk witgrijs behaard op beide zijden. Buiten de duinen komt deze kruipwilg vrijwel niet voor. Ze

Op vergelijkbare standplaatsen als de kardinaalsmuts vinden we de wegedoorn (foto: Ruth van Crevel).

wordt soms wel aangeplant. De ondersoort repens komt juist in de kalkarme duinen voor en is kleiner en veel minder behaard. Geregeld zien we tussenvormen van de twee ondersoorten.

Tenslotte kan nog de groep van de struikvormende wilgen genoemd worden. Een interessante maar lastige groep is die van de grauwe wilg en geoorde wilg. Het lastige zit in de grote variatie van de beide soorten in bladvorm en beharing, maar ook het voorkomen van hybriden tussen beide soorten. Grauwe wilg is sterk behaard op twijgen, knoppen en bladeren. De geoorde wilg is kaler, het 'geoorde' slaat op de grote steunbladjes die tot in de herfst blijven zitten. Bij de hybride zitten alle kenmerken er tussenin, maar soms zeer dicht bij een van de ouders. Een ondersoort van de grauwe wilg is de rossige wilg, die zijn naam ontleent aan de roestkleurige beharing aan de bladonderzijde. Het is een wilg die in Zuid-Engeland en Zuid-Europa algemeen is en zijn noordgrens bereikt op de Zuid-Hollandse eilanden. Soms kruisen de grauwe wilg en de geoorde wilg ook met boswilgen, katwilgen en zelfs met kruipwilgen. Wilgen zijn echt voor de liefhebbers en doorzetters!

Een typische noordelijke wilgensoort is de laurierwilg. Deze wilg komt hier en daar voor in Drenthe en Twente en breidt zich op Schiermonnikoog steeds meer uit. In de vochtige duinvalleien komt de laurierwilg de laatste decennia steeds meer tot ontkieming.

In het volgende deel van deze serie gaan we in op het beheer en behoud van karakteristieke bomen en struiken in de duinen.

DRS. N.C.M. MAES RUNT HET ECOLOGISCH ADVIESBUREAU MAES IN UTRECHT

